

VILÁG- TÖRTÉNET

12. (44.) évfolyam 2022. 3.

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **MOLNÁR MÁTÉ**
A CAMPALDINÓI CSATA
- **KORPÁS ZOLTÁN**
A TÖRTÉNELMET A GYŐZTES ÜTKÖZETEK ÍRJÁK
- **GUITMAN BARNABÁS**
A CSÁSZÁR GONDOLATAINAK TANÚJA
- **MARTÍ TIBOR – PÁLFFY GÉZA**
A KÖZÖS UDVARI SZOLGÁLATTÓL A FEGYVERES
KONFLIKTUSIG
- **RING ÉVA**
SZANISZLÓ ÁGOST LENGYEL KIRÁLY ELRABLÁSA
- **MONOSTORI TIBOR – SMID BERNADETT**
MAGYAROK A SPANYOL INKVIZÍCIÓ ELŐTT A 16-18.
SZÁZADBAN
- **SZEMLE**
KORPÁS ZOLTÁN, SZUROMI KRISTÓF, SZOKOLA LÁSZLÓ,
MARTÍ TIBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

12. (44.) évfolyam 2022. 3.

TARTALOM

Háborúk, csaták és krónikások. A történelmi emlékezet forrásai (Martí Tibor)	371
<i>Tanulmányok</i>	
Molnár Máté: A campaldinói csata	375
Korpás Zoltán: A történelmet a győztes ütközetek írják. Dicső Lepanto és elfeledett Preveza	401
Guitman Barnabás: A császár gondolatainak tanúja. Történetírás az univerzális monarchia ideológiájának szolgálatában	437
Martí Tibor – Pálffy Géza: A közös udvari szolgálattól a fegyveres konfliktusig. Egy spanyol és egy magyar nemes (Melchor de Robles és Pethő János) találkozásai a 16. századi Közép-Európában	455
Ring Éva: Szaniszló Ágost lengyel király elrablása. Az uralkodói legitimitás kérdése a 18. század végi lengyel politikában	485
<i>Műhely</i>	
Monostori Tibor – Smid Bernadett: Magyarok a spanyol inkvizíció előtt a 16–18. században. Egy kutatási projekt és adatbázis-építés első lépései	501
<i>Szemle</i>	
„A legemlékezetesebb és legmagasztosabb alkalom, amit a századok láttak” (Korpás Zoltán)	517
Lepanto és azon túl. A vallási idegenség képei Genovából és a keresztény Mediterráneumból (Szuromi Kristóf)	521
Háború és hadviselés Kelet-Európában a 15. század második felében (Szokola László)	526
A Habsburg-ház és a Vasa-dinasztia kapcsolatai a 17. század középső harmadában (Martí Tibor)	530

Jelen számunkat Martí Tibor szerkesztette

Háború és hadviselés Kelet-Európában a 15. század második felében¹

A Litván Nagyfejedelemség a 15. századra elérte legnagyobb területi kiterjedését. Fejedelmek hol házasságokkal, hol fegyveres erejük segítségével már a 13. századtól kezdve egyre nagyobb területeket haraptak ki a volt Kijevi Rusz területéből, és komoly pártfogónak számítottak az egymással vetélkedő orosz fejedelemségek konfliktusaiban is. Ezenfelül az 1385-ben megkötött krewói uniónak köszönhetően a litvánoknak sikerült szövetségre lépniük egyik fő ellenfelükkel, a Lengyel Királysággal is. A kettejük közötti perszonálunió – nem kevés konfliktus után – 1501-ben stabilizálódott, majd 1569-ben Lublinban úgynevezett „reálunióvá” vált. Időközben a moszkvai fejedelmek hozzákezdtek a szakirodalomban csak az „orosz földek összegyűjtésének” nevezett elképzelésük megvalósításához. Ennek mintegy nyitányaként I. (Kalita, azaz Pénzeszsák) Ivánt említhetjük (1325–1341), aki már „Vlagyimir és egész Rusz fejedelmének” nevezte magát, az igazán látványos hódításokra azonban csak III. Iván uralkodása (1462–1505) alatt került sor.

Ehhez nagyban hozzájárult, hogy a régiót fennhatósága alatt tartó Arany Horda felbomlott, ami hatalmi vákuumot eredményezett, az említett orosz földek jelentős része azonban ekkorra már litván fennhatóság alatt állt. Mindez nem meglepő módon a két hatalom összecsapásához vezetett, ami közvetve mind a mai napig érezteti hatását. A kirobbant konfliktusnak, ha nem is feltétlenül a tényleges (mivel Moszkva és Litvánia már 1492 és 1494 között is háborúzott), de mindenképp szimbolikus kezdetét jelenti az 1500. július 14-én, a Vedrosa folyónál vívott csata, ahol a moszkvai csapatok nagy győzelmet arattak a litvánok felett, a háborúban pedig a Litván Nagyfejedelemség területének közel harmadát elvesztette. Ezen a ponton teszi fel a kérdést a most ismertetendő kötet szerzője, Vlagyimir Sirogorov: mégis hogyan néztek ki a szemben álló felek hadseregei a háború kezdetén? A választ pedig a régiót érintő 1450–1500 közötti háborúk és katonai reformok bemutatásával adja meg.

Kérdésfeltevése nem alaptalan. Az angolszász szakirodalomban elsősorban a lengyel–litván unió 1569. évi létrejötte utáni katonai konfliktusok keltették fel a kutatók figyelmét, aminek mintegy bevezetőjeként a 16. század első feléig is visszanyúltak a szerzők, korábbra azonban nem tekintettek.² A 15. század második felének moszkvai hadserege, bár jobban reprezentált, inkább egy-egy átfogóbb írás részeként jelenik meg, és ritkábban válik

1 Shirogorov, Vladimir: *War on the Eve of Nations. Conflicts and Militaries in Eastern Europe, 1450–1500*. New York–Lanham–Boulder–London, Lexington Books 2021. 509 p. (Slavic Studies. History.)

2 Lásd például: Frost, Robert I.: *The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*. London, 2000.

önálló elemzés tárgyává.³ Ez már csak azért is sajnálatos, mert az érintett országokban számos olyan új eredmény született, ami ez idáig nem igazán lépett ki az adott ország nyelvi keretei közül. Sirogorov azonban ezen írásokat szinte kivétel nélkül beépítette munkájába, ráadásul a kötet bibliográfiájában angolra fordítva is megadta a címüket, így az egyes részművek iránt érdeklődők önmagában azt is haszonnal forgathatják. Munkájának másik érdekessége, hogy nem csak a Lengyel–Litván Államszövetség, illetve a Moszkvai Nagyfejedelemség (Moszkóvia), valamint az általa elfoglalt vagy vele szorosabb kapcsolatba került államok (ilyen például a 15. század második felében elfoglalt Novgorod és Tver, vagy csak a 16. század első felében megszerzett Pskov) konfliktusait és hadseregeit mutatja be. A kötet lapjain bepillantunk a Német Lovagrendnek és annak livóniai ágának, továbbá a Svéd Királyságnak, a Cseh Királyságnak, a Moldvai Vajdaságnak, a Havasalföldi Vajdaságnak, a Magyar Királyságnak, illetve az Arany Hordának és utódállamainak, pontosabban a Nagy Hordának, a Kazanyi Kánságnak és a Krími Kánságnak a történetébe is.

Sirogorov könyve alapvetően összehasonlító munka, amelyben az éppen leírt eseménynek a több szempontú körbejárása mellett az időrend fenntartására is külön figyelmet fordít. A struktúra azért is érdekes, mert így a szerző például egy katonai reformot az adott eseménysorban, az adott időszak gazdasági és társadalmi viszonyai között (tehát nem időben ugrálva, saját kontextusából kiragadva), mégis más hasonló rendszerekkel összevetve elemez. Számomra további érdekessége volt a könyvnek, hogy a szerző külön figyelmet fordít a különböző hadikultúrák egymásra hatásának bemutatására, valamint a katonáskodásnak mint tudástranszfernek a jelentőségére (akár az idegenben szerzett tapasztalatok „hazai” kamatoztatására, akár az idegen katonaság által hozott tudás felhasználására gondolunk), ráadásul mindezt kelet- és közép-európai környezetben teszi, ami a nyelvi korlátok miatt a magyar olvasónak külön is figyelemre méltó lehet. Ezen a ponton kell még kiemelni: a szerző azt a gyakorlatot követte, hogy az adott jelenségre használt speciális kifejezéseket – az első alkalommal magyarázattal kiegészítve – mindvégig eredeti formájában használja a szövegben (így például a lengyel nemességre a *szlachta* szót).

Ezzel azonban el is érkeztünk egy, a könyv használhatóságához kapcsolódó kényelmetlenséghez, amit, úgy gondolom, a tartalmi összefoglaló előtt érdemes külön megemlíteni, nevezetesen azt, hogy az összehasonlítás, továbbá a kontextus megfelelő körbejárásának igénye sokszor a szöveg követhetőségének rovására megy. Egyrészt a kötet kézikönyvként való használhatóságát bonyolítja, hogy ha egy adott katonai eseményre vagy adott állam hadseregére vagyunk kíváncsiak, akkor nem egy esetben különböző alfejezetek elszórt bekezdéseiből kell összeszednünk a vonatkozó információkat. Ezt szerencsére a szerző is érzékelte, ezért a könyv végén egy időrendi táblázatot találunk, amely az adott eseményhez vagy katonai reformhoz kapcsolódó oldalakat is megadja, továbbá ugyanitt tárgy-, név- és helymutató is fellelhető. Nagyobb akadályokba ütközünk viszont, ha a könyvet folyamatában szeretnénk olvasni, az elaprózott információk miatt ugyanis a régió viszonyaiban járatlan olvasóként a segédletek ellenére is könnyen elveszhetünk. Ez utóbbi problémát esetleg átgondoltabb információelosztással, valamint térképekkel jobban lehetett volna mérsékelni. Szintén nehezíti a folyamatos olvasást, hogy az idegen terminusok magyarátát csak első előfordulásukkor adja meg a szerző, így ha 200 oldallal később ismét találkozunk az adott kifejezéssel, akkor csak lázas lapozgatások után, a tárgymutatóból visszakeresve találhatjuk meg a „megfejtését”. Mindazonáltal

3 Lásd például: Davies, Brian L.: *The Development of Russian Military Power, 1453–1815*. In: *European Warfare, 1453–1815*. Ed. Black, Jeremy. London, 1999. 145–179.; Ostrowski, Donald: *Troop Mobilization by the Muscovite Grand Princes (1313–1533)*. In: *The Military and Society in Russia, 1450–1917*. Eds.: Lohr, Eric – Poe, Marshall. Leiden–Boston–Köln, 2002. 19–40.

fokozottan igaz, hogy csak az egész könyv elolvasása után áll össze bennünk egy egységes kép a 15. század végi kelet-európai régió katonai viszonyairól.

A Lengyel Királyság hadseregéről és háborúiról például a kötet nyolc fejezete közül elsősorban a második, hatodik, hetedik és nyolcadik nyújt tájékoztatást. Ezekben a fejezetekben olvashatunk részletesebben a Csehországgal, a Havasalfölddel és a Német Lovagrenddel kapcsolatos vonatkozásokról is, de az igazán hangsúlyos szerepet a Magyar Királyság és a Moldvai Vajdaság kapja, utóbbi kettő ugyanis Sirogorov megállapítása szerint komoly hatást gyakorolt a lengyel hadszervezetre. A Magyar Királyság esetében elsősorban a nálunk I. Ulászlóként uralkodó III. Ulászló harcait kell megemlítenünk, melyek hasznos tapasztalatot jelenthettek a lengyel hadvezérek számára, miként az taktikai gondolkodásukban, valamint a szekérvár és a huszita típusú gyalogság (tehát közvetve a cseh harcmódor, illetve a zsoldosok) későbbi alkalmazásában is látható. Ezt követően a Mátyás elleni 1474. évi sziléziai hadjáratból, valamint a Magyar Királyság elleni különböző, a lengyel trónjelöltek hatalomra segítését célzó hadjáratokból az tűnik ki, hogy a lengyel hadsereg igyekezett felőni a sokoldalúbb és professzionálisabb magyar hadsereg jelentette kihíváshoz, azonban így is rendre vereséget szenvedett. A 15. század második felében ugyanis a fentebb említett változásokon kívül hiába terjedtek el a lengyel gyalogság körében a tűzfegyverek, illetve jelentek meg a hetmanoknak nevezett első főparancsnokok a hadsereg élén, a magyar hadsereggel szemben így sem tudták felvenni a versenyt. A 15. század végéig a Lengyel Királyság hadseregének alapját ugyanis az általános felkelés jelentette, a zsoldos csapatok pedig a teljes hadseregnek csak töredékét tették ki. Szintén ez a kettősség lehetett az oka az 1497. évi moldvai hadjárat eredményének is, amikor a visszavonuló lengyel sereg csúfos vereséget szenvedett a rátörő moldvai csapatoktól, ráadásul a vereséget követő moldvai és oszmán betörések további súlyos pusztításokhoz vezettek. Ezekből az eseményekből tanulva jelentek meg az első magyarországi rác és huszár csapatok a lengyel udvarban, fegyverzetük és harcmódjuk pedig a későbbiekben igen nagy népszerűsége tett szert az egész lengyel hadseregben. A lengyel hadsereg tehát a 16. század első felére teljesítette célkitűzését.

Más utat járt be a litván hadsereg, amelyről a harmadik, hatodik, hetedik és nyolcadik fejezetben olvashatunk az Arany Hordával, valamint a fentebb említett utódállamaival együtt. Az 1432–1440 közötti litván polgárháborút⁴ követően a különböző belső feszültségek miatt a katonai szervezet körülbelül negyven évre megmerevedett. A Litván Nagyfejedelemség három területre tagolódtott, és mindegyik ilyen területnek más-más katonai szervezete volt, amit többek között a hadvezetés tekintetében is nehéz volt összehangolni. Az első ilyen egység *Lithuania propria* és Szamogitia (a mai Litvánia, Belarusz északnyugati része, valamint Kelet-Lengyelország), a második a nyugati Rusz (a mai Belarusz további részei), a harmadik pedig a délnyugati Rusz (a mai Délnyugat-Ukrajna) körzete volt. A hadszervezethez kapcsolódó reformok végül az 1480-as években indultak meg, és bár a fentebb vázolt modellt csak mérsékelten érintették, a reformoknak köszönhetően az udvari katonaságnak, valamint a zsoldos csapatoknak különböző formái jelenhettek meg a litván hadseregben. Ezek a reformok azonban megkésettnek bizonyultak, így a litván seregek rendre vereséget szenvedtek a megerősödő Moszkvával szemben.

A kötet harmadik főszereplőjével, Moszkvával, valamint a különböző orosz fejedelemségekkel, továbbá az Arany Hordával és utódállamaival (főleg a Kazanyi Kánsággal), valamint a Svéd Királysággal a nyolcadiktól a nyolcadikig terjedő fejezetek foglalkoznak. Moszkva hadszervezetét alapvetően a tatár befolyás alatt eltöltött évek határozták meg, így a 15. század

4 Más szerzők 1432-től 1435-ig vagy 1438-ig datálják a polgárháborús időszakot.

egyfajta útkeresésnek is tekinthető. Ezen útkeresés eredményeként született meg az udvari katonaság (goszudarjev dvor), illetve a pomesztye-rendszer (adománybirtok után járó katonai szolgálat); ezek alapvető befolyással voltak a következő évszázadok orosz hadszervezetére is, ugyanakkor a rendszer első próbái és finomhangolásai a 15. század második felének háborúhoz kötődnek. Az így létrejött hadsereg továbbra is alapvetően a könnyűlovasságra épült, amit részben a környező területek hasonló hadseregeivel, részben a szükséges fémipar hiányával magyaráz a szerző. Sirogorov szerint ennek gyengeségei, így például a megfelelő gyalogság hiánya, már a svédek elleni, 1495–1497-es háborúban is megmutatkoztak. Ugyanakkor a könyv egészét tekintve érdemes azt is megjegyezni, hogy a szerző az orosz hadtörténetírásban zajló, a hadsereg létszámára vonatkozó vitákban inkább a nagyobb létszámokat fogadja el, ennek megfelelően kell tehát értékelnünk azt is, amikor például éppen az orosz–svéd háborúval kapcsolatban 40 ezer fős svéd hadseregről ír (311.), noha ezek a számok az összehasonlító kutatások tükrében igencsak túlzónak tűnnek.⁵

Őszintén szólva némi kétkedéssel vettem kézbe Vlagyimir Sirogorov itt ismertetett kötetét, mivel a magát Olaszországban élő, szabadúszó orosz kutatóként bemutató szerzőtől csak az elmúlt években oroszul megjelent, a 16–17. század kelet-európai háborúival foglalkozó, általa is hivatkozott könyvtrilógiáját találtam meg.⁶ Jelen kötet azonban olvasmányos stílusban megírta, a vonatkozó szakirodalmat naprakészen tartalmazó, érdekes összefoglaló és elemző munka, amelynek egyes részleteit (mint az említett hadsereglétszámokat) talán pontosítani lehet, de felvetései mindenképp továbbgondolásra érdemesek. A munkát jó szívvel ajánlom.

Szokola László*

5 Vö. *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk.: B. Szabó János – Fodor Pál. Bp., 2019. Különösen Sashalmi Endre és Nagy Gábor tanulmányai.

6 Широ́горов, Владимир: *Украинская война. Вооруженная борьба за Восточную Европу в XVI–XVII вв.* Книга I. Схватка за Русь. Книга II. Турецкий прорыв. Книга III. Встречное наступление. Москва, 2017–2019.

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola középkori magyar történelem programjának doktorandusza, továbbá az ELTE BTK Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszékének tudományos segédmunkatársa (1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8., szokola.laszlo@btk.elte.hu)

CONTENTS

Wars, Battles and Chronicles: Sources of Historical Memory (Tibor Martí)	371
<i>Studies</i>	
Máté Molnár: The Battle of Campaldino	375
Zoltán Korpás: History is Written by Victorious Battles: Glorious Lepanto and Forgotten Preveza	401
Barnabás Guitman: A Witness to the Emperor's Thoughts: History Writing in the Service of the Ideology of Universal Monarchy	437
Tibor Martí – Géza Pálffy: From Common Court Service to Armed Conflict: The Encounters of a Spanish and a Hungarian Nobleman (Melchor de Robles and János Pethő) in 16 th Century Central Europe	455
Éva Ring: The Kidnapping of King Stanislaus II Augustus of Poland: The Problem of the Ruler's Legitimacy in Late-Eighteenth-Century Polish Politics	485
<i>Workshop</i>	
Tibor Monostori – Bernadett Smid: Hungarians before the Spanish Inquisition in the 16 th –18 th Centuries: First Steps of a Research Project and Database Construction	501
<i>Book Review</i>	
"The Most Memorable and Lofty Occasion that Past Centuries Have Beheld" (Zoltán Korpás)	517
Lepanto and Beyond: Images of Religious Alterity from Genoa and the Christian Mediterranean (Kristóf Szuromi)	521
War and Militaries in Eastern Europe, 1450–1500 (László Szokola)	526
Relations between the House of Austria and the Polish Line of the Vasa Dynasty, 1635–1668 (Tibor Martí)	530

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2022-es évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat